

РОЗДІЛ 1

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 303.316.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.1>

ПОЛІТИКО-СИСТЕМНИЙ ПІДХІД В РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

POLITICAL-SYSTEM APPROACH IN THE DEVELOPMENT OF MODERN ETHNO-NATIONAL POLICY

Третяк О.А.,*завідувач кафедри соціології та політичних наук
Державного університету «Київський авіаційний інститут»***Кондратюк С.В.,***доцент кафедри соціології та політичних наук
Державного університету «Київський авіаційний інститут»*

Стаття встановлює значення системи етнічного представництва в умовах демократичної конкурентної політики. Досліджено ревізію політико-інституційного підходу на основі системних методологічних принципів. Автори зауважують, що умовах російського вторгнення до України пропаганда РФ неодноразово намагалася використати поліетнічний склад населення сучасної України як чинник внутрішньої дестабілізації. Звернено увагу на місце сучасних етнічних груп в інституційному дизайні політичних систем демократичного транзиту. Встановлені особливості взаємозв'язку етнічних інтересів та політичних інститутів. Обґрунтовано, що системний підхід надає інструменти для посилення інституційної спроможності етнічних політичних суб'єктів, одночасно сприяючи стабільності та інклюзивності. Доведено, що етнополітична інституційно-акторна взаємодія не відбувається ізольовано. Розкрито зумовленість демократичної етнополітики історичними, культурними, соціальними та економічними контекстами. Структурний вимір етнополітичних взаємодій в умовах демократії розглядається через інституційні рамки, які регулюють взаємодію між етнічними групами та політичними системами. Розглядаються відносини між етнічними громадами, державними установами та політичними партіями. Наголошується на важливості компетенцій діалогу та переговорів. Відзначено, що основними напрямками сучасних політико-системних розвідок є етнополітичні відносини, які розвиваються з часом у відповідь на політичні, економічні та соціальні зміни. Автори відзначають, що перехід до демократичного правління потенційно створює можливості для маргіналізованих етнічних груп брати участь у політиці. З'ясовано, що системна етнополітична перспектива виступає за збалансування автономії етнічних груп з механізмами забезпечення національної єдності. Системний підхід до аналізу етнополітики пропонує комплексну основу для вирішення викликів політичних трансформацій та зміцнення інституційної спроможності етнічних політичних акторів

Ключові слова: політична система, етнічні групи, політичні інститути, політичні інтереси, політична культура, етнонаціональна політика.

The article establishes the importance of ethnic representation in the context of democratic competitive politics. The revision of the political and institutional approach based on systemic methodological principles is investigated. The authors note that in the context of the Russian invasion of Ukraine, Russian propaganda repeatedly tried to use the multiethnic composition of the population of modern Ukraine as a factor of internal destabilization. Attention is drawn to the place of modern ethnic groups in the institutional design of political systems of democratic transit. The peculiarities of the relationship between ethnic interests and political institutions are established. It is substantiated that the systemic approach provides tools for strengthening the institutional capacity of ethnic political subjects, while simultaneously promoting stability and inclusiveness. It is proven that ethno-political institutional-actor interaction does not occur in isolation. The determination of democratic ethno-politics by historical, cultural, social and economic contexts is revealed. The structural dimension of ethno-political interactions in a democracy is examined through the institutional framework that regulates the interaction between ethnic groups and political systems. The relations between ethnic communities, state institutions, and political parties are examined. The importance of the competences of dialogue and negotiation is emphasized. It is noted that the main directions of modern political-systemic intelligence are ethno-political relations that develop over time in response to political, economic, and social changes. The authors note that the transition to democratic rule potentially creates opportunities for marginalized ethnic groups to participate in politics. It is found that the systemic ethno-political perspective advocates balancing the autonomy of ethnic groups with mechanisms for ensuring national unity. A systemic approach to the analysis of ethno-politics offers a comprehensive framework for addressing the challenges of political transformations and strengthening the institutional capacity of ethnic political actors.

Key words: political system, ethnic groups, political institutions, political interests, political culture, ethno-national politics.

Постановка проблеми. Експертиза політичних рішень в сфері сучасних міжетнічних відносин передбачає наявність методологічного підґрунтя, яке буде орієнтоване на здобуття раціональних та зважених настанов етнополітики. Вона має передбачати неприпустимість етно- та ідейно-упереджених політичних міркувань. Упередження та «вимоги» політичної доцільності в контексті відносин між етнічними групами суперечать принципам інклюзивної та спроможної демократії.

Також існує потреба актуалізувати значення політико-системних зв'язків на макросистемному рівні. Зважаючи, що сучасні концепції етносвідомості, етнополітичної поведінки та загалом етнополітики (в значенні politics) мають стійке модерне підґрунтя. Належить встановити значення вимірів етнічного представництва. В концепціях демократичної конкурентної політики йдеться про ревізію політико-інституційного змісту етноспрямованих громадських та політичних утворень, які формують запити громадян до держави в рамках етнічної політики та етнонаціонального регулювання.

В умовах російського вторгнення до України пропаганда рф неодноразово намагалася використати поліетнічний склад населення сучасної України як чинник внутрішньої дестабілізації. У цих умовах на основі фахового наукового аналізу необхідно дати відповідь на питання джерел інституційної спроможності етнічних громад, діаспор, громадських об'єднань, партій та рухів, які представляють в Україні етноконфесійні спільноти. Також доречно звернути увагу на місце сучасних етнічних груп інституційному дизайні політичних систем в період демократичного транзиту.

Напрямок наукового пошуку нашого дослідження є з'ясування значення сучасних політико-системного підходу для аналізу етнополітики на теоретичному та прикладному рівнях. Проблемою статті є встановлення функціональних елементів етнічного представництва та політичних інтересів етнічних груп в політико-системному середовищі.

Аналіз публікацій. Сучасні зарубіжні науковці активно досліджують підходи до еволюції політичного регулювання міжетнічних відносин в межах дихотомії демократія/автократія. Зокрема, В. Боєсе та низка співавторів об'єднує глобальні дані, щоб висвітлити тенденції як у «відкритих», так і в «прихованих» авторитарних процесах [7]. К. Феррейра пропонує зрозуміти зміну риторики конституційної політики та висвітлює, як соціально-економічні чинники використовують для отримання громадської підтримки [8]. Модель К. Кіліча допомагає прояснити взаємодію між етнічністю та політикою, пропонуючи основу для вивчення етнічної мобілізації в демократіях і автократіях [9]. С. Левицький і Д. Зіблатт визначають ключові показники авторитарної поведінки, нада-

ючи інструменти для аналізу політичних лідерів у всьому світі [10]. М. Коппедж, А. Едгел, К. Кнутсен і С. Ліндберг визначають шляхи, які підтримують або підривають демократію [11]. Г. Панзано підкреслює перетин зміни режиму та етнічного конфлікту, показуючи, як автократії дестабілізують багатоетнічні суспільства [12]. К. Пекельхоф і Ф. Шульте розкривають, як типи режимів впливають на етнічну політичну поведінку [13]. При цьому існує потреба у виявленні евристичного потенціалу системного підходу в дослідженнях сучасних міжетнічних відносин.

Метою статті є вивчення потенціалу політико-системного підходу в розвитку етнополітологічних досліджень. Завданням статті є актуалізація функцій політико-системної візії в етнополітологічному предметному вимірі.

Основний зміст. Сучасні міжетнічні відносини характеризуються складною взаємодією представництва етнічних ідентичностей і політичних процесів. В рамках сучасної етнополітики (в значенні «ethnic policy») відбувається смисловий перетин етнічності та політичної діяльності. Ця сфера вимагає зважених підходів до управління різноманітністю та забезпечення політичної гармонії. У цьому контексті системний підхід в етнополітичних дослідженнях став важливою основою для розуміння та вирішення наукових та прикладних проблем, пов'язаних із політичними трансформаціями та роллю етнічних політичних акторів. Підкреслюючи взаємозв'язок етнічних інтересів та політичних інститутів, системний підхід надає інструменти для посилення інституційної спроможності етнічних політичних суб'єктів, одночасно сприяючи стабільності та інклюзивності держави в цілому. Знаний український дослідник О. Майборода, говорячи про сукупність етнополітичних механізмів як системи, закликає уникнути розуміння цієї сукупності як звичайного переліку її складових, тобто як звичайної структури. Між тим, хоча система і структура перебувають у нерозривній єдності, вони не тотожні [6].

Як добре відомо, системний підхід в політичних науках ґрунтується на уявленні, згідно з яким політичні явища, включаючи конкурентну етнополітику, слід розглядати як взаємозалежні компоненти більш широких систем. Етнополітична інституційно-акторна взаємодія не відбувається ізольовано. Вона зумовлена історичними, культурними, соціальними та економічними контекстами. Ця перспектива встановлює, що зміни в одній частині системи, наприклад політичні трансформації, можуть суттєво вплинути на ролі та можливості відстоювання інтересів етнічними політичними акторами. О. Майборода слушно визначається з основними системними факторами організаційно-функціональної стійкості. Він говорить про актуальність підсистеми цілей і принципів; роз-

межування компетенції, розподіл функцій і повноважень між суб'єктами та об'єктами управління; підсистемами використовуваних форм, методів, засобів і ресурсів управління. Сказане повністю може поширюватися і на систему механізмів реалізації етнонаціональної політики держави [6].

Політико-системний підхід сприяє аналізу етнополітики через кілька взаємопов'язаних вимірів. Зокрема, структурний вимір етнополітичних взаємодій в умовах демократії розглядається через інституційні рамки, які регулюють взаємодію між етнічними групами та політичними системами, зосереджуючись на конституціях, законах та структурах управління. О. Майборода досить слушно окреслює базову структуру механізмів реалізації державної національної політики (Кабмін, центральні й місцеві спеціалізовані органи), яка набуває системності лише за умови, що усі елементи цієї конструкції включаються у функціональну взаємодію, яка відбувається за певними правилами, згідно зі встановленим порядком [6].

Ключовим для системного розуміння етнополітичної сфери є вимір відносин між акторами етнополітичного представництва. На цьому рівні слід розглядати відносини між етнічними громадами, державними установами та політичними партіями, наголошуючи на важливості діалогу та переговорів. Професор О. Майборода вірно виявив, що у системі етнополітичного менеджменту сучасної України порядок її функціонування, характер внутрісистемних зв'язків визначається ієрархічно найвищим органом управління – Кабміном і має правову форму у вигляді положення про місцеві органи, відповідальні за реалізацію етнополітичної стратегії [6].

Вимагає уваги й динамічний вимір системних взаємодій в рамках демократичної етнополітики. Основними напрямками сучасних наукових розвідок є етнополітичні відносини, які розвиваються з часом у відповідь на політичні, економічні та соціальні зміни. Політичні трансформації, які передбачають демократизацію, децентралізацію чи зміну режиму, можуть спричинити зміни етнополітичного балансу в суспільстві. Такі трансформації можуть або розширити або звужити повноваження етнічних політичних акторів. Також вони можуть загострити напруженість, залежно від того, як керуються системними факторами. Відповідно, необхідні системні інститути задля запобігання дисбалансу в міжетнічних відносинах. Зокрема, в Україні функціонує Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. Вона є центральним органом виконавчої влади, яка реалізує державну політику у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин в Україні [4].

Демократизація також спричиняє динамічну зміну сердовища міжетнічних відносин. Перехід

до демократичного правління потенційно створює можливості для маргіналізованих етнічних груп брати участь у політиці. Однак це також може спровокувати конкуренцію за ресурси та владу, що призведе до нестабільності. Системний підхід наголошує на необхідності інклюзивних інституцій та механізмів участі для ефективного вирішення цих проблем. Відповідно актуалізуються практики залучення громадян (civic engagement). Заохочення етнічних громад та їх представників до участі в діяльності громадянського суспільства може зміцнити легітимність і відповідальність етнічних політичних акторів навіть в умовах повномасштабного вторгнення країни-агресорки. Згідно з блогом Дмитра Лубінця, допомога міжнародних партнерів ніколи не замінить бажання власної держави планомірно створювати умови для мирного та взаємовигідного співжиття різних етнічних спільнот в єдиному соціумі. А саме в цьому запорука успішного майбутнього України. Коли кожен народ зможе розвивати власну самобутність, запозичуючи все найкраще від інших етнічних громад і разом працюючи на благо спільної батьківщини [2].

Політико-системний підхід також спонукає звернути увагу на основні наслідки політики децентралізації. Передача влади на регіональний або місцевий рівні може розширити повноваження етнічних меншин, надавши їм більшу автономію. Однак без надійних інституційних рамок децентралізація ризикує сприяти сепаратистським проявам. Системна етнополітична перспектива виступає за збалансування автономії етнічних груп з механізмами забезпечення національної єдності. Зокрема, подібні стратегії будуть розроблятися на основі аналізу кращих практик у сфері етнополітики у Румунії, Словаччині, Хорватії та Швеції (перелік кейсів визначено у ході попередньо проведених робочих консультацій з Державною службою України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС)). Здійснено аналіз відповідних національних законодавств згаданих держав; аналізу шляхів фінансування національних меншин у згаданих країнах; аналізу моделей врядування національних меншин та їх представленості у органах влади (законодавчої, місцевої, тощо) та врахували дані щодо практичного виміру етнополітики на основі інтерв'ю з експертами [5]. Отже, системний підхід до управління міжетнічними відносинами наголошує на важливості цілісних стратегій, які об'єднують різноманітні точки зору та віддають пріоритет справедливості. Це робить його досить ефективним інструментом балансування сучасної етнополітики на основі практичних кейсів зарубіжного досвіду.

Слід зауважити, що політичні трансформації, спричинені глобалізацією та міграцією, ще більше ускладнюють етнополітичну динаміку

демократичного суспільства. Системна візія підкреслює важливість адаптивних структур управління, які враховують різноманіття, одночасно пом'якшуючи розвиток ксенофобії та відчуження та уповільнюють хвилі автократизації [16]. Системний підхід до аналізу етнополітики також пропонує комплексну основу для вирішення викликів політичних трансформацій та зміцнення інституційної спроможності етнічних політичних акторів. Визнаючи взаємозв'язок політичних, соціальних та економічних факторів, політична системологія забезпечує шляхи для управління різноманітністю та сприяння стабільності в специфічних кризових умовах. Ілюструючи цю тезу, М. Бучин та Х. Дутчак роблять справедливі висновки про ефективність вітчизняної політики у сфері захисту прав національних меншин. Вони обґрунтовано закликають враховувати об'єктивні обставини, в яких функціонує Україна. Йдеться, в першу чергу, про стан війни та потенційну загрозу сепаратизму, а також бажання деяких сусідів використовувати фактор національних меншин для вчинення тиску на нашу державу [3, с.69].

Традиційні етнічні політичні актори в умовах демократії, зокрема такі, як політичні партії, групи захисту та культурні організації, відіграють вирішальну роль у представленні інтересів етнічних спільнот. Зміцнення їхньої інституційної спроможності має важливе значення для забезпечення їх ефективної участі в політичних системах та усунення системних причин непокори (див.: [17]). Політичні перетворення, якщо вони проводяться за допомогою інклюзивних та адаптивних систем, можуть стати можливостями для розширення опцій представництва для етнічних груп і сприяння демократичному врядуванню. Згідно з М. Бучиним та Х. Дутчак, під час реалізації політики щодо захисту прав національних меншин, Україні варто дотримуватись розумного компромісу, який би, з одного боку, не спровокував сепаратизму, а, з іншого боку, забезпечував стабільність та демократичний розвиток суспільства [3, с.70]. Наведене вказує на необхідність нових підходів до концептуалізації і вимірювання динаміки міжетнічних взаємин (див.: С. Скаанінг [15]).

Системний погляд на етнополітичні відносини передбачає стратегічну розбудову управлінського та представницького потенціалу. Означене обґрунтовує необхідність формування нових адаптивних генерацій етнічних політичних діячів. Йдеться про системну (послідовну, результативну) імплементацію навичок етнічного лідерства, переговорів і формування політики, щоб вони могли ефективно брати участь у процесах управління. Посилення інституційної спроможності етнічних політичних акторів надалі забезпечує їхню зна-

чушу участь у формуванні майбутнього багатоетнічних суспільств. В. Андріяш наводить слушні дані практичного досвіду, які засвідчують, що етнополітика держави відносно етнічних груп, залежить від мотивів, якими керуються держави щодо інтеграції етнічних меншин. Саме тому деякі держави інтегрують національні меншини, не змінюючи їхню етнічну ідентичність, а інші готові інтегрувати їх тільки за умови їхньої відмови від своєї етнічної ідентичності [1]. Означене покликане запобігти процесам етноавтократизації, які (згідно з С. Хеллмейером та ін.) стають вірусними [14].

Отже, якщо говорити про системні політико-інституційні перетворення, етнічні політичні актори повинні мати доступ до демократичних механізмів вирішення суперечок. Ними є політичне посередництво та арбітраж, які дають змогу запобігти переростанню конфліктів у фазу насильства. При цьому створення рамок, які гарантують справедливе представництво та участь етнічних груп у процесах демократичного ухвалення рішень, має вирішальне значення. Апробовані системи пропорційного представництва, квот для меншин та домовленості про розподіл влади можуть цьому сприяти.

Висновки. Таким чином, політико-системний підхід реалізує цілісне сприйняття етнополітики у значенні «polity». Демократична політика вимагає від етнічних груп певної культури представництва особливих етноконфесійних інтересів. На відміну від пострадянських та інших посткомуністичних держав в умовах сталої демократії етнонаціональна політика будується на основі «заявного» принципу відстоювання вимог (потреб) та ліберального рівноправ'я етнічних груп.

Сучасна ліберальна демократична держава не здійснює патронату над етнічними меншинами. Вона співпрацює з ними на основі координації дій та позицій. Контакти підтримуються в основному з легальними організаціями, що представляють наявні етнічні групи. Ними переважно є партії та громадські організації. Відповідно в рамках демократичної політичної системи етнічні групи мають реалізуватися як політичні інституції. У випадку низької спроможності цих інститутів «заявна» спрямованість відстоювання етноінтересів не є ефективною.

Представництво етнічних вимог в рамках процесів переходу та/або кризовості політичної системи не спрацьовує належним чином. Тому в сучасній Україні політичні еліти, експерти та громадськість мають звернути увагу на спроможність політичних інститутів – репрезентантів етнічної свідомості та етнічної ідентичності. Подальшими розвідками в рамках теми даної статті є актуалізація політико-інституційних ролей етнічних груп сучасної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андріяш В. І. Субсидіарна модель етнополітики в Україні. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=586>
2. Блог Дмитра Лубінця Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://lb.ua/blog/dmytro_lubinets
3. Бучин М. А. Особливості формування та реалізації державної політики щодо захисту прав національних меншин (на прикладі України та Республіки Польща) Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки. 2019. № 4. С. 68–73.
4. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. URL: <https://data.gov.ua/user/dess>
5. Етнополітика Румунії, Словаччини, Швеції та Хорватії: аналіз законодавства та практики. URL: <https://www.irf.ua/etnopolityka-rumuniyi-slovachchyny-shvecziyi-ta-horvatiyi-analiz-zakonodavstva-ta-praktyky/>
6. Майборода О. Принцип системності в управлінні етнополітичною сферою: проблеми і шляхи вирішення URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/maiboroda_pryntsyp.pdf
7. Boese V. A., Lundstedt M., Morrison K., Sato Y., Lindberg S. I., State of the World 2021: Autocratization Changing Its Nature? Democratization 29, no. 6. 2022. 983–1013.
8. Ferreira C. Improving People's Lives: The Socioeconomic Turn in Party Justifications for Constitutional Change. Nationalism and Ethnic Politics. 2023. 29(3). 294–312.
9. Kilic K. Ethnic Identity in Social and Political Domains: A New Conceptual Model. Nationalism and Ethnic Politics. 2023. 29(3). 313–333.
10. Levitsky S., Ziblatt D. How Democracies Die. Crown Publishing Group. Penguin Random House LLC. New York. 2018. 240.
11. Coppedge M., Edgell A. B., Knutsen C. H., and Lindberg S. I. Why Democracies Develop and Decline. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. URL: https://assets.cambridge.org/97813165/14412/frontmatter/9781316514412_frontmatter.pdf
12. Panzano G. Autocratization as Ethnocratization? How Regime Transformations toward Autocracy Deteriorate Ethnic Relations. Nationalism and Ethnic Politics. 2023. 30(3), 303–334.
13. Peckelhoff C., Schulte F. Grievances, Policies or Clientelism? The Different Logics behind Ethnic Voting in Democracies and Autocracies. Nationalism and Ethnic Politics. 2023. 29(3). 275–293.
14. Hellmeier S., Cole R., Grahn S., Kolvani P., Lachapelle J., Lührmann A., Maerz S. F., Pillai Sh., and Lindberg S. I. State of the World 2020: Autocratization Turns Viral. Democratization. № 6 (2021): 1053–74;
15. Skaaning S.-E. Waves of Autocratization and Democratization: A Critical Note on Conceptualization and Measurement. Democratization. 2020. № 8. 1533–1542.
16. Tomini L. Don't Think of a Wave! A Research Note about the Current Autocratization Debate. Democratization. 2021. № 6. 1191–201.
17. Wiebrecht F., Sato Y., Nord M., Lundstedt M., Angiolillo F., and Lindberg S. I. State of the World 2022: Defiance in the Face of Autocratization. Democratization. 2023. 1–25.